

СЕКЦІЯ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.37

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ РОЗДІЛОМ VII ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Бровко В.М., начальник
слідчого управління
Прокуратура Донецької області

Стаття присвячена визначенню родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини Кримінального кодексу України. Показана невідповідність назви цього розділу змісту цілої низки кримінально-правових норм, які розміщені в ньому. На основі проведеного дослідження запропоновано уточнити визначення родового об'єкта злочинів, який розглядався.

Ключові слова: родовий об'єкт злочину, господарські злочини, злочини у сфері господарської діяльності, злочини проти фінансової діяльності, економічні злочини, злочини проти ринкової економіки.

Статья посвящена определению родового объекта преступлений, предусмотренных разделом VII Особенной части Уголовного кодекса Украины. Показано несоответствие названия этого раздела содержанию целого ряда уголовно-правовых норм, которые размещены в нём. На основе проведённого исследования предложено уточнить определение рассматриваемого родового объекта преступлений.

Ключевые слова: родовый объект преступления, хозяйственные преступления, преступления в сфере хозяйственной деятельности, преступления против финансовой деятельности, экономические преступления, преступления против рыночной экономики.

Brovko V.M. ON THE DEFINITION OF GENERIC OBJECT OF CRIMES PRESCRIBED BY SECTION VII OF THE SPECIAL PART OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article deals with the definition of generic object of crimes under section VII of the Special part of the Criminal Code of Ukraine. Shows the name to comply with this section, the content of a number of criminal-legal norms, which are placed in it. On the basis of the study proposed to clarify the definition of generic object of crimes that were considered.

Key words: generic object of the crime, economic crimes, crimes in economic activity sphere, crimes against financial activity, economic offenses, crimes against the market economy.

Постановка проблеми. Очевидно, що глибокий аналіз безпосереднього об'єкта того чи іншого злочину неможливо здійснити без встановлення тієї сфери (сукупності) суспільних відносин, які утворюють родовий об'єкт цього злочину. О.О. Дудоров та Т.М. Тертиченко, аналізуючи назву розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), слушно зазначають, що законодавцю можна закидати те, що ця назва, не відображаючи родовий об'єкт відповідних злочинів як основу побудови Особливої частини КК України, чітко не показує, які саме відносини поставлені під охорону за допомогою кримінально-правових норм, об'єднаних у вказаний розділ КК. Невдалість назви останнього посилюється, якщо виходити з того, що у сфері господарської діяльності можуть бути вчинені злочини, які не є власне господарськими (наприклад, службове підроблення, шахрайство, привласнення або розтрата майна) [1, с. 140].

Ступінь розробленості проблеми. У вітчизняній науковій літературі назва, сутність та зміст родового об'єкта розділу VII Особливої частини КК стали предметом наукового дослід-

ження значної кількості науковців (П.П. Андрушко, А.М. Бойко, В.І. Борисов, Л.П. Брич, О.М. Готін, Н.А. Гуторова, Л.М. Демидова, Л.В. Дорош, О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, М.М. Мінаєв, В.Р. Мойсик, В.О. Навроцький, О.І. Перепелиця, О.Е. Радутний, В.В. Сташис, Ю.М. Сухов, В.Б. Харченко та ін.). Разом із тим, попри значний внесок вказаних учених, проблематика визначення родового об'єкта розділу VII Особливої частини КК й досі не позбавлена актуальності, враховуючи її багатогаспектний і складний характер.

Метою цієї статті є розроблення оптимального визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі одні науковці родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності визнають господарський механізм держави [2, с. 131], інші – «суспільні відносини, які складаються у сфері господарської діяльності на підставі справедливих ринкових умов і охороняються державою в інтересах всього суспільства й окремих його суб'єктів» [3, с. 7], «правовідносини, які складають си-

стему господарювання» [4, с. 35], «нормальну господарську діяльність» [5, с. 373], «регламентований господарським законодавством господарський правопорядок, тобто системою структурованих правовідносин з організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг для задоволення потреб як окремих споживачів, так і суспільних потреб» [6, с. 57], «систему відносин, які складаються у сфері господарської діяльності» [7, с. 132], «систему соціальних зв'язків, що виникають у зв'язку з виробництвом, розподілом, обміном та споживанням матеріальних і нематеріальних благ, яка становить цінність для держави, суспільства в цілому та окремих його членів (індивідів і соціальних груп)» [8, с. 9], «систему суспільних відносин, що складаються у сфері господарської діяльності» [9, с. 145], «суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Економічний зміст цих відносин характеризується тим, що вони виникають із приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг» [10, с. 201] тощо.

Отже, щодо поняття родового об'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, систематизації (класифікації) цих злочинів у літературі висловлюються різні точки зору. Інакше і бути не може, адже, як слушно зауважує П.П. Андрушко, об'єктивно кожен із злочинів у сфері господарської діяльності має свої основні і додаткові безпосередні об'єкти, відмінні від таких об'єктів інших злочинів. Тому об'єктивна спроба здійснити систематизацію цих злочинів за безпосередніми об'єктами приречена на невдачу. Така систематизація може бути здійснена лише за їх видовими об'єктами [11, с. 71].

Аналізуючи главу VI Особливої частини «Господарські злочини» КК України 1960 р., П.П. Андрушко визначав господарські злочини як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні посягання на врегульовані державою у сфері господарської (підприємницької) діяльності з виробництва суб'єктами господарювання товарів та іншої продукції, виконання робіт, надання послуг та посягання на фінансову діяльність держави [12, с. 403]. Зазначена правова позиція є не випадковою, адже П.П. Андрушко ще у 1998 р. висунув ідею виділення у новому КК України окремого розділу «Злочини, що посягають на фінансову діяльність та бюджетну систему». Відзначалося, що не всі господарські злочини, які містились у главі VI Особливої частини КК 1960 р., пов'язані саме з порушенням підстав і порядку здійснення підприємницької діяльності, оскільки обов'язок сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів виникає не лише у зв'язку із здійсненням підприємницької діяльності, то і ухилення від їх сплати посягає на фінансову діяльність держави по формуванню доходної частини бюджету, встановлений порядок сплати платниками податків тих обов'язкових платежів до бюджетів, які визначаються державою» [13, с. 18].

Аналогічного висновку доходить Ю.М. Сухов, на думку якого родовим об'єктом господарських злочинів є суспільні відносини, що

виникають між державою, господарськими суб'єктами та іншими особами з приводу виробництва та придбання товарів, виконання робіт, надання послуг, фінансової діяльності [14, с. 51–52].

Л.П. Брич та В.О. Навроцький також зазначають, що відносини у сфері оподаткування виходять за межі господарських. Ухиленням від сплати податків шкода заподіюється не лише системі оподаткування, а й іншим сферам життя: обороноздатності, соціальному забезпеченню, науці. Крім цього, ухилення від оподаткування може бути вчинено не лише у зв'язку з господарською діяльністю. Правники послідовно обстоюють положення про фінансові відносини як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони та про необхідність виділення в Особливій частині КК глави «Злочини проти фінансових інтересів держави», яку доцільно розмістити після глави «Злочини проти національної безпеки» [15, с. 153–156].

Наведені вище міркування П.П. Андрушка, Л.П. Брич, В.О. Навроцького і Ю.М. Сухова не втратили свою актуальність після ухвалення КК України 2001 р. Так, Н.О. Гуророва, а згодом і Л.М. Демидова в плані вдосконалення кримінального законодавства запропонували виокремити в Особливій частині КК України новий розділ «Злочини проти державних фінансів» [16, с. 83–89, 338–339; 17, с. 583].

О.О. Дудоров та Т.М. Тертиченко вказують на те, що назва розділу VII Особливої частини КК певною мірою виправдана, якщо мати на увазі, які досить різнопланові посягання виявились об'єднаними в одне ціле у цьому розділі. Очевидно і те, що приписи регулятивного законодавства (мається на увазі, передусім, ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України, яка містить визначення господарської діяльності) не дозволяють визнавати господарськими частину відносин, охоронюваних розділом VII Особливої частини КК. Сказане стосується, наприклад, відносин, пов'язаних зі сплатою податкових і страхових внесків, приватизаційних відносин, а так само відносин, пов'язаних із залученням «брудного» майна в побутовий обіг [1, с. 140]. На цій підставі О.О. Дудоров та Д.В. Каменський не погоджуються з М.М. Пановим, який стверджує, що фінансові інтереси виступають складовою суспільних відносин у сфері господарської діяльності [18, с. 184].

У зв'язку з неоднозначним ставленням науковців до назви розділу VII Особливої частини КК у науковій літературі неодноразово висловлювалися пропозиції щодо її зміни. Так, Л.В. Павлик, проаналізувавши позицію вітчизняного економіста Л.С. Шевченка, приходить до висновку, що економіка є однією із найважливіших сфер життєдіяльності суспільства і водночас включає в себе певну сукупність галузей та сфер господарської діяльності: сферу виробництва, сферу послуг, сферу створення нематеріальних благ. Таким чином, використовуваний у чинному КК термін «у сфері господарської діяльності» є невдалим, адже, як з'ясувалося, є декілька сфер господарської діяльності. Окрім цього, аналіз статей розділу VII «Злочини у сфері

господарської діяльності» КК засвідчив, що в цьому розділі передбачені злочини, що посягають на кожну із вищевказаних сфер господарської діяльності. У зв'язку із цим науковець вважає доречним використання саме терміну «у сфері економіки» для позначення цього виду кримінально-протиправних посягань [20, с. 25–26].

Підтримуючи позицію Л.В. Павлик, згідно з якою термін «економіка» є ширшим за змістом порівняно з терміном «господарська діяльність», оскільки економіка – це сукупність трьох сфер господарської діяльності: сфери виробництва, сфери послуг і сфери створення нематеріальних благ, ми не погоджуємося із запропонованим автором удосконаленням назви розділу VII Особливої частини КК та визначенням родового об'єкту, передбаченого цим розділом виходячи з наступного.

Досліджуючи наступність кримінального законодавства, В.О. Навроцький зазначає, що розукрупнення глав Особливої частини КК України 1960 р. спричинило потребу віднайти для розділів Особливої частини КК 2001 р. нові назви. Так, для означення того чи іншого розділу Особливої частини діючого КК законодавець використовує два зразки: «злочини проти» та «злочини у сфері» (в КК України 1960 р. використовувався винятково термін «проти») [21, с. 49]. Такий законодавчий підхід критикує З.А. Тростюк (Загиней), яка слушно зауважує, що тип назв розділів Особливої частини КК України, сконструйованих за прикладом «Злочини у сфері...» (таким чином позначено 5 розділів), є невдалим, оскільки такі назви, чітко не вказуючи на родовий об'єкт певної групи посягань, позначають лише межі поширення злочинних діянь, відповідальність за які передбачена відповідними розділами, що є малоінформативним та нечітким [22, с. 64].

На додачу до цього С.Ф. Мазур зазначає, що сфера економічної діяльності – занадто широке, невизначене (малоконкретне) поняття, що не відображає суті економічних відносин, які захищаються відповідним розділом КК. Очевидно, що у сфері економіки можуть вчинятись злочини різних видів [23, с. 24–26].

Підтримуючи позицію С.Ф. Мазура в тому, що з позиції юридичної техніки, наукового обґрунтування та з урахуванням закріплення об'єктів злочинної діяльності, а не сфери цієї діяльності у назвах переважної більшості розділів Особливої частини КК («Злочини проти...», а не «Злочини у сфері...»), О.О. Дудоров та Д.В. Каменський вважають за потрібне формулювати назву розділу вітчизняного кримінального закону про відповідальність за економічні злочини подібним чином. При цьому науковці слушно зазначають, що зворот «злочини проти...» видається більш вдалим порівняно зі «злочинами у сфері...». Зміст цих словосполучень є різним: зворот «у сфері» показує, що господарські злочини вчиняються безпосередньо під час (у процесі) реалізації законної господарської діяльності; водночас буквальне тлумачення звороту «проти господарської діяльності» дозволяє стверджувати про значно більший обсяг протиправної поведінки: тут головне, щоб відповідні посяган-

ня мали «антигосподарську» спрямованість. Використання звороту «проти господарської діяльності» (його аналогу) є більш вдалим, оскільки дозволяє охопити випадки вчинення злочинів як поза сферою господарської діяльності, так і безпосередньо проти легального господарювання [18, с. 185].

Крім того, в науковій літературі одним з найвагоміших негативних чинників, що ускладнюють дослідження цього явища, називають те, що статті, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини, вчинені у сфері економіки, належать до різних розділів КК [24, с. 172–172]. Так, наприклад, В.В. Франчук, на основі встановлених у дисертації критеріїв, до кримінально-правових засобів охорони економіки України відносить статті/частини статей, зазначені у Розділі VII (окрім ст.ст. 201 та 227), ст. ст. 111, 113, 114, 306 КК України [25, с. 100].

У плані вдосконалення назви розділу VII Особливої частини КК Л.М. Демидова запропонувала виокремити в КК новий розділ «Злочини проти державних фінансів», одночасно перейменувавши розділ VII Особливої частини КК із «Злочини у сфері господарської діяльності» на «Злочини проти економіки» [17, с. 583].

Однак на думку О.О. Дудорова та Д.В. Кменського, ні назва «злочини у сфері господарської діяльності», ні назва «злочини проти економіки» не здатні претендувати на таку бажану для кримінального закону однозначність. Проведене цими науковцями дослідження дозволило їм зробити висновок про те, що поняття «злочини проти ринкової економіки» в контексті позначення злочинів, відповідальність за які передбачена розділом VII Особливої частини КК, досить успішно проходить умовну перевірку на відповідність назви цієї структурної частини кримінального закону її змісту. Пропоноване поняття вони вважають прийнятним і з огляду на обґрунтовану критику на адресу двох основних «конкурентів»: законодавчо закріплене поняття «злочини у сфері господарської діяльності» та поширеного в юридичній літературі поняття «злочини у сфері економіки (варіант – економічної діяльності)». У такий спосіб вдасться, крім усього іншого, уникнути «розмивання» одного з ключових розділів Особливої частини КК внаслідок реалізації ідеї виокремлення розділу про відповідальність за фінансові злочини [18, с. 188].

Ми підтримуємо позицію О.О. Дудорова та Д.В. Кменського про недоцільність використання для позначення назви розділу VII Особливої частини КК понять «економічна діяльність» або «економіка» з огляду на те, що це занадто широкі поняття, що неоднозначно визначаються в науковій літературі. У зв'язку з цим вони нездатні чітко окреслити межі родового об'єкту досліджуваного розділу КК.

Однак назва розділу VII Особливої частини КК «Злочини проти ринкової економіки» також викликає деякі заперечення. На думку О.О. Дудорова та Д.В. Кменського, «накладення» поняття «ринкова економіка» на охоронювані розділом VII Особливої частини КК відносини свідчить про те, що ця форма

організації національної системи виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ загалом вдало охоплює сфери економічної діяльності, що перебувають під охороною кримінального закону [18, с. 188]. Загальновизнаною в науковій літературі є позиція, згідно з якою об'єкт злочину – це те, чому заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди злочинним посяганням. Однак в Україні на сьогоднішній день не створено ринкової економіки, а існує перехідна економіка [26; 27]. Отже, ринковій економіці не може бути заподіяна шкода, або вона не може бути поставлена під загрозу заподіяння такої шкоди доти, доки вона не буде створена в Україні.

Пропонуючи власний варіант вирішення розглядуваного питання, перш за все, ми виступаємо проти «розмивання» розділ VII Особливої частини КК. Ознайомлення з підходами, існуючими в ряді країн світу (зокрема, таких, як США, КНР, Австралії, ФРН, Японії, Франції, Польщі) з питань позначення і розташування кримінально-правових заборон економічного характеру, свідчить про загалом невисокий рівень систематизації таких заборон [18, с. 181–182; 25, с. 27–45]. На цьому тлі виокремлення в КК самостійного розділу, присвяченого злочинам у сфері господарської діяльності, виглядає виграшним кроком, що певною мірою полегшує юридичний аналіз злочинних посягань на економічний устрій держави [18, с. 182].

Якщо доволі складно підібрати одне конкретне поняття, яке б точно, однозначно та повно відображало родовий об'єкт розділу VII Особливої частини КК, то тоді можна вчинити інакше. Л.В. Павлик визначає родовим об'єктом злочинів у сфері економіки законодавчо встановлений порядок здійснення господарської діяльності [20, с. 25, 26, 32]. З нашої точки зору, таке визначення є не зовсім вдалим, оскільки науковець фактично обмежує родовий об'єкт рамками господарської діяльності. Такий підхід не дозволяє охопити інші сфери діяльності, які не є господарськими (у тому числі сферу фінансового моніторингу), але поставлені під охорону зазначеним розділом. Аналогічне зауваження до наведеної дефініції висловлюють О.О. Дудоров та Д.В. Кменський [18, с. 183–184]. Проте якщо не можна позначити назву розділу VII Особливої частини КК за допомогою одного поняття, то тоді в цій назві необхідно окреслити всі важливі сфери, що перебувають під охороною цього розділу КК, та не охоплюють одна одну. Саме такий підхід (наскільки вдало – питання інше) втілено в назві розділів II «Злочини проти життя та здоров'я особи», III «Злочини проти волі, честі та гідності особи», IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», XII «Злочини проти громадського порядку та моральності», XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення», XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», XV «Злочини проти авторитету

органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів», XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК.

Аналіз розділу VII Особливої частини КК та наукової літератури, присвяченої його характеристиці, дозволяє припустити, що до вказаних сфер, окрім господарської діяльності, відносяться сфери фінансової діяльності та приватизації. За таких обставин назва розділу VII Особливої частини КК має бути викладена в наступній редакції «Злочини проти господарської, фінансової діяльності та порядку приватизації».

Як видається, наведена пропозиція, серед іншого, дозволяє врахувати специфіку змісту діяльності, яка є природним середовищем для злочинів, відповідальність за вчинення яких, зокрема, передбачена в ст. ст. 209, 209-1, 210, 211, 212, 212-1, 233 КК тощо. При цьому до моменту удосконалення назви розділу VII Особливої частини КК слід скористатися пропозицією С.Я. Лихової, яка пропонує розглядати дві характеристики родового об'єкта: назву і зміст, адже більшість назв родового об'єкта, що містяться в заголовках розділів Особливої частини КК, потребують розкриття їх змісту [28, с. 32].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дудоров О.О. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: [монографія] / [О.О. Дудоров, Т.М. Тертиченко]. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.
2. Бойко А.М. Про поняття та систематизацію злочинів у сфері господарської діяльності / А.М. Бойко // Новий кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – 25–26 жовтня 2001 р. / гол. ред. В.В. Сташис. – К.–Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 129–131.
3. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.Е. Радутний. – Х., 2002. – 21 с.
4. Мойсик В.Р. Про об'єкт і предмет шахрайства з фінансовими ресурсами / В.Р. Мойсик // Вісник Верховного суду України. – 2002. – № 1. – С. 34–41.
5. Уголовное право Украины. Общая и особенная части: [учебник] / под ред. Е.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2002. – 672 с.
6. Готін О.М. Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності: [монографія] / О.М. Готін. – МВС України, Луг. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. – 288 с.
7. Харченко В.Б. Уголовное право Украины. Особенная часть: новое законодательство в вопросах и ответах. Конспект лекций / В.Б. Харченко, Б.Ф. Перекрестов. – Харьков: Скорпион, 2001. – 272 с.
8. Мінаєв М.М. Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М.М. Мінаєв. – К., 2005. – 33 с.
9. Гуторова Н.А. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций / Н.А. Гуторова. – Харьков: Одиссей, 2003. – 320 с.

10. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – [5-е вид.]. – К. : Право, 2015. – 680 с.
11. Андрушко П.П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: кримінально-правова характеристика / П.П. Андрушко, М.Є. Короткевич. – К. : Юрисконсулт, 2005. – 292 с.
12. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник для студентів юрид. вузів і фак.] / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та ін.] ; за ред. П.С. Матишевського, С.С. Яценка, П.П. Андрушка. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.
13. Андрушко П. Злочини у сфері господарської діяльності за чинним Кримінальним кодексом та проектом КК: проблеми систематизації, криміналізації та декриміналізації / П. Андрушко // *Предпринимательство, хозяйство и право.* – 1998. – № 12. – С. 13–18.
14. Сухов Ю.М. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: проблеми відмежування від суміжних злочинів та кваліфікації за сукупністю : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.08 / Ю.М. Сухов. – К., 2000. – 235 с.
15. Брич Л.П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : [монографія] / [Л.П. Брич, В.О. Навроцький] – К. : Атіка, 2000. – 288 с.
16. Гуророва Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : [монографія] / Н.О. Гуророва. – Х. : Вид-во нац. університету внутр. справ України, 2001. – 384 с.
17. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : [монографія] / Л.М. Демидова. – Х. : Право, 2013. – 752 с.
18. Дудоров О.О. У пошуках оптимальної назви розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський // *Юридичний науковий електронний журнал.* – 2015. – № 2. – С. 179–189 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lsej.org.ua2_201551.pdf.
19. Основи економічної теорії : [підручник] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.С. Шевченко. – Х. : Право, 2008. – 448 с.
20. Павлик Л.В. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л.В. Павлик. – Львів, 2013. – 248 с.
21. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В.О. Навроцький. – К. : Атіка, 2001. – 272 с.
22. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : [монографія] / З.А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.
23. Мазур С.Ф. Уголовно-правовая охрана экономических отношений в сфере частного предпринимательства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / С.Ф. Мазур. – М., 2004. – 725 с.
24. Криминологія: Загальна та Особливі частини / [І.М. Даньшин, В.В.Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед] ; за ред. І.М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.
25. Франчук В.В. Кримінально-правові засоби охорони економіки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.В. Франчук. – Львів, 2015. – 272 с.
26. Заблоцький Б.Ф. Перехідна економіка : [посібник] / Б.Ф. Заблоцький. – К. : Академія, 2004. – 511 с.
27. Злупко С.М. Перехідна економіка: сучасна Україна : [навчальний посібник] / С.М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 324 с.
28. Павловський М.А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст : [монографія] / М.А. Павловський. – К. : Техніка, 1999. – 334 с.
29. Лихова С.Я. Кримінально-правова охорона трудових прав / С.Я. Лихова // *Прокуратура. Людина. Держава.* – 2004. – № 1. – С. 30–38.